

Gerrit van Loo, voogd van Saskia, zwager van Rembrandt

Rembrandts vrouw Saskia Uylenburgh bracht haar laatste tienerjaren door in Sint Annaparochie in het gezin van haar zuster Hiskia, die getrouwd was met de gemeentesecretaris van Het Bildt, Gerrit van Loo (ca. 1580-1641). Kort na zijn huwelijk met Hiskia werd Gerrit in 1628 de wettelijke voogd van Saskia, die sinds haar twaalfde wees was. Rembrandt en Saskia trouwden in 1634 in Sint Annaparochie ten huize van de familie Van Loo. Daarna heeft Gerrit op verzoek van Rembrandt als 'curator' de Friese zaken van zijn vrouw waargenomen. Haar voormalige voogd werd vlak voor zijn dood de peetvader van Rembrandts zoon Titus. Blijkens de tekst van de twee testamenten van Saskia was zus Hiskia het familielid dat ze het hoogst waardeerde. Dit verhaal bestaat uit merendeels onbekende gebeurtenissen uit het leven van Gerrit van Loo, die als een tweede vader was voor Saskia en voor Rembrandt een verre vriend.

Dankzij de kronieken van een welgestelde dorpsgenoot van Gerrit uit Sint Annaparochie, Bildtboer Dirck Jansz. (ca. 1579-1636), is uitzonderlijk veel bekend geworden over het dagelijks leven in deze 'uithoek'. Het was een allesbehalve geïsoleerde gemeenschap van Hollandse kolonisten, die zich er in het begin van de zestiende eeuw hadden gevestigd. Landelijke gebeurtenissen werden ook in het hoge noorden met grote aandacht gevolgd, zoals blijkt uit de *Memorijen* van de kroniekschrijver. Hij klaagde daarin bijvoorbeeld dat Gerrit van Loo eind september 1629 afwezig was geweest bij een vergadering over belastingzaken. Want de gemeentesecretaris en zijn superieur, de grietman Edzard van Burmania, waren toen samen voor vijf dagen op stap gegaan 'omt sHartogenbos te bekijken'.¹ Het Friese tweetal wilde kennelijk met eigen ogen de stad zien, die zich op 14 september 1629 na een Spaans beleg van enkele weken had overgegeven aan 'stedendwinger' Frederik Hendrik.² Saskia (toen 17 jaar oud) zal het relaas van deze ramptoeristen met belangstelling hebben aangehoord. Historisch besef moet haar met de paplepel zijn bijgebracht. Wijlen haar vader was immers Rombertus Uylenburgh (1554-1624), die in 1584 als Fries afgevaardigde in Delft ooggetuige was geweest van de moord op Willem van Oranje, de vader van Frederik Hendrik.³

Leven als een prins

Gerrit stamde uit een gegoede Friese familie met Amsterdamse wortels. Sinds 1530 leverde het vooraanstaande geslacht Van Loo grietmannen en rentmeesters met tal van relaties onder de gewestelijke landadel. In het jaar van Gerrits geboorte (1580 of daaromtrent) was zijn vader Jan van Loo secretaris van de grietenij Leeuwarderadeel. Toen op 31 maart 1600 de inventaris van diens nalatenschap werd opgemaakt, bleek Jan

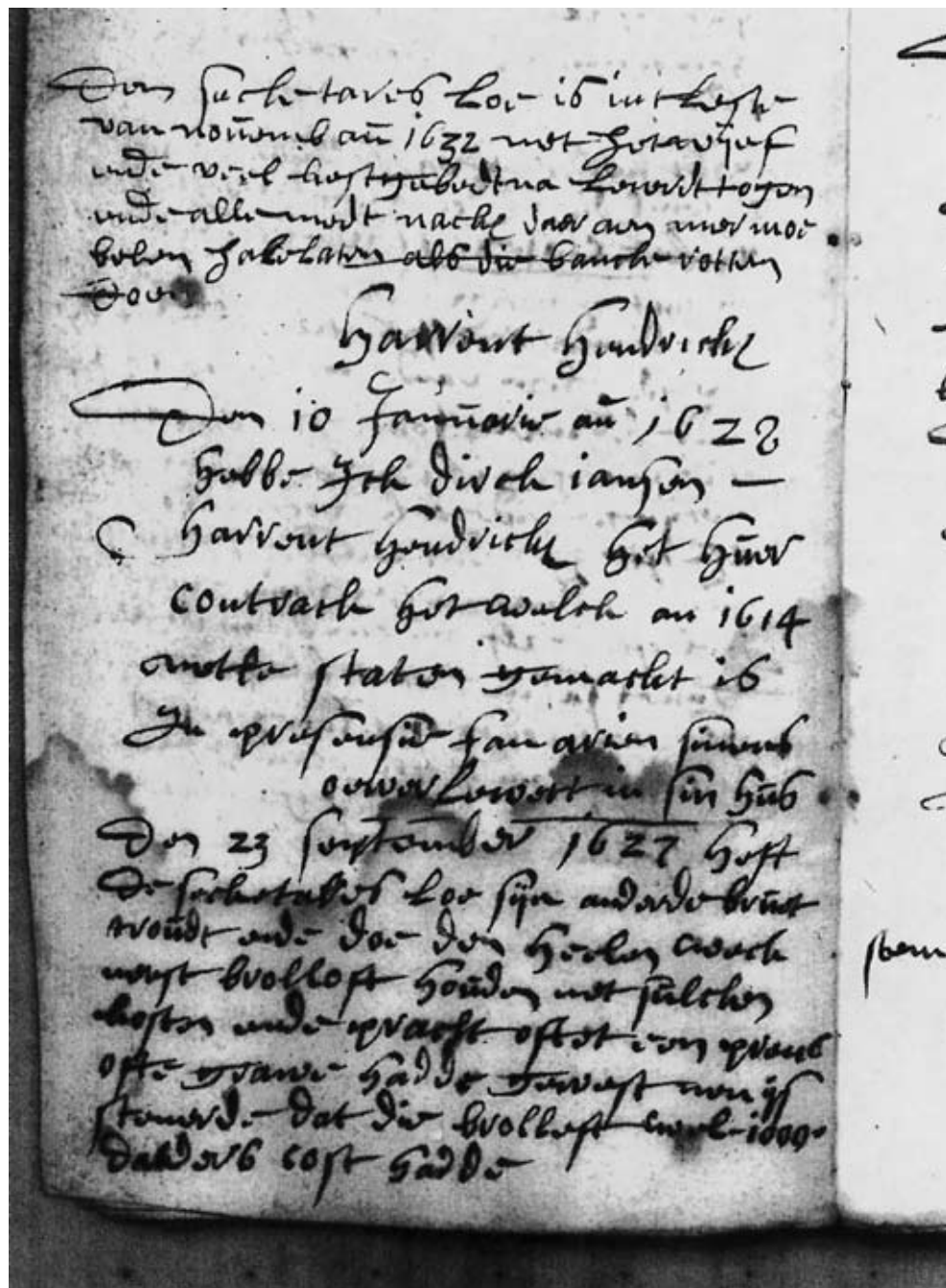

grootgrondbezitter, onder andere als eigenaar van 'Ulenburchs State' te Rijperkerk. Deze boerderij werd vóór 1614 verkocht aan Rombertus Uylenburgh.⁴ Op 22 april 1600 werd Gerrit als student ingeschreven aan de universiteit van Franeker. Vier jaar later behaalde hij daar de doctorstitel en werd op 19 september 1604 advocaat aan het Hof van Friesland, waar Rombertus toen raadsheer was.⁵ De families Van Loo en Uylenburgh waren vanouds goede bekenden van elkaar.

De toenmalige adellijke grietman van Het Bildt, Jelger (van) Feytsma, tevens curator van de Friese academie en een van de machtigste regenten van Friesland, koos op 25 juni 1606 uit drie kandidaten Gerrit van Loo als secretaris van de noordelijke gemeente. Feytsma was in 1587 de opvolger geweest van Gerrits grootvader Boudewijn van Loo als grietman van Het Bildt. De nieuwe secretaris vestigde zich daar voorgoed en deed daarom landerijen elders in het gewest, die hij van zijn vader had geërfd, van de hand. Zo verkocht hij in 1609 aan zijn zuster Hester en haar man voor 1600 gulden veengronden bij Opeinde, ten noorden van Drachten. Het leverde hem een zekere welstand op. Op 11 december 1612 trad hij in Leeuwarden in het huwelijk met Antie Jurriensdr., die hem geen kinderen zou schenken.⁶ Zij woonden in het deftige Regthuys te Sint Annaparochie, tegenover de gereformeerde kerk (afb. 1). Daar werd ook vergaderd, recht gesproken en getrouwd.

In 1620 werd in Het Bildt een nieuwe grietman aangesteld, zij het aanvankelijk onder protest van de bevolking. Dat was Gerrits eerder vermelde reisgenoot Edzard van Burmania, die op 2 december dat jaar zijn intree hield in het Regthuys. Dirck Jansz. ving zijn *Memorijen* aan met een uitgebreide beschrijving van deze plaatselijk belangrijke gebeurtenis.⁷

Als vertegenwoordiger van het politieke establishment bleek Gerrit van Loo niet bepaald geliefd bij de doorsnee Bildtkers, die de Staten van Friesland als pachtheer hadden.⁸ De herhaaldelijk geuite kritiek van dorpsgenoot Dirck Jansz. hing samen met het heersende spanningsveld tussen de boerenelite en het provinciebestuur. De schrijvende Bildtboer had bijvoorbeeld nogal wat aan te merken op de achteloosheid waarmee de gemeentesecretaris zijn taak vervulde en op diens buitensporige geldsmijterij.

In 1626 stierf Antie Jurriensdr. na veertien jaar huwelijk en Dirck Jansz. noteerde de datum: op 28 juni 'worde Aentije secketares [=secretarisvrouw] op dragen [=opgebaard], is tot Lewwerden brocht'.⁹ Gerrit van Loo, inmiddels zesenvestig jaar oud, bleef niet lang weduwnaar. In 1627 hertrouwde hij met de negentienjarige Hiskia Uylenburgh.

Rombertus Uylenburgh was overleden op 3 juni 1624, zoals we lezen in het *album amicorum* van Rombertus Ockema (1616-na 1659), de zoon van zijn oudste kind Jelcke. Daarin maakte de jonge advocaat een chronologisch overzicht van de 'Notabilia' uit de familiehistorie, waaruit hier meermalen zal worden geciteerd.¹⁰ De oud-burgemeester van Leeuwarden had bij zijn dood nog vier ongetrouwde dochters. De één na jongste, Hiskia, werd dus de bruid van de welgestelde grietenij-secretaris. De huwelijksvoltrekking vond plaats op 23 september 1627 en volgens Dirck Jansz. duurde het feest in Sint Annaparochie maar liefst een hele week, 'met

sulcken kosten ende pracht oftet een prens [=prins] ofte grave hadde gewe[e]st' (afb. 2). De naijverige Bildtboer schreef dat de bruiloft wel 1000 daalders had gekost, maar hij zei er eerlijk bij dat dit een gerucht was ('men ijssteme[e]rde'). Zijn datering van de trouwdag komt precies overeen met de datum van 23 september in de doop- en trouwboeken van Leeuwarden, dus zijn opmerkingen lijken heet van de naald opgeschreven te zijn.¹¹ Als jongste zusje zal Saskia wel een van de bruidsmisjes van Hiskia zijn geweest.

Zo'n twee maanden na haar trouwen werd Hiskia als lidmaat van de gereformeerde kerk ingeschreven door dominee Rudolpus Hermanni Luinga (voor 1589-1652), predikant van Sint Annaparochie sinds 1613: 'Den 11sten Novembris 1627 hebben wij wederom met malcanderen des heeren Avontmael gehouden en te vooren tot een leedemaet opgenomen ... Hiske Wlenborgh, huijsvrouwe van den secretaris G[errit] v[an] L[oo] getuichenisse van Leeuwerden verthoonende'.¹²

Inmiddels woonde Saskia's oudste zus Jelcke, sinds 1620 de weduwe Ockema, al lang niet meer thuis. Haar oudste broer Rombertus, die in 1623 tegelijk met zijn jongere broer Ulricus advocaat aan het Hof van Friesland werd, trouwde in 1625. Haar zus Antje vond een jaar later de Franeker professor Maccovius als gade. Na het huwelijk van Hiskia in 1627 was ook de echtverbintenis op handen van Titia, die naar Vlissingen zou verhuizen. Dus werd het praktisch leegstaande ouderlijk huis van de Uyenburghs aan de Ossekop 11 te Leeuwarden in juli 1628 verkocht.¹³ Kort daarvoor was Gerrit van Loo benoemd tot voogd van zijn nog ongetrouwde schoonzusjes Titia (23 jaar oud) en Saskia en hun broer Edzart (21 jaar). Saskia was toen 'in haer sestiende jaer', volgens de akte van 14 juni 1628.¹⁴ In deze periode moet de familie hebben besloten dat de nog minderjarige jongste Uyenburgh het beste kon intrekken bij Hiskia en Gerrit in Sint Annaparochie.

In 1629 ging het de Van Loo's kennelijk voor de wind, want in januari kon Gerrit voor 1335 carolusguldens anderhalve morgen grietgrond kopen ten noordoosten

van het dorp, zoals Dirck Jansz. wist te melden.¹⁵ Dominee Luinga noteerde in zijn Kerkboek op 22 augustus 1630 de doop van de eerste zoon van Gerrit. De naam van deze stamhouder was Rombertus, ongetwijfeld ter nagedachtenis aan Hiskia's hooggeëerde vader.¹⁶ Dat was en bleef een goed gebruik in de familie Uylenburgh: de oudste dochter Jelcke had in 1616 een zoon Rombertus (de vermelde Rombertus Ockema) gedoopt, het eerste kind van Saskia en Rembrandt kreeg in 1635 de naam Rumbartus, waarna haar broer Ulricus in 1638 volgde met een zoon Rombertus.¹⁷ Bij de doop van Rombertus van Loo trad overigens een gerenommeerd familielid op als peetvader, namelijk de roemruchte Franeker professor in de godgeleerdheid Johannes Maccovius (1588-1644), die zoals eerder werd vermeld sinds 1626 de echtgenoot was van Saskia's en Hiskia's oudere zuster Antje Uylenburgh (afb. 3).¹⁸

Onlusten in Sint Annaparochie

Het gunstige tij leek te keren voor Gerrit en zijn gezin in de herfst van 1632. In de zomer had Saskia een tweede neefje gekregen, dat Jan heette naar zijn grootvader van vaders kant. 'Jan – Gerrijt van Loos kint. d[e] V[ader] g[etui]ge', noteerde dominee Luinga op 16 mei.¹⁹ Wellicht van enig leedvermaak getuigt de bewering van Dirck Jansz. dat eind november daaropvolgend de grietenij-secretaris zich plotseling genoodzaakt zag met lijf en goed uit te wijken naar Leeuwarden. 'Den secketares Loe is int leste van novemb[er] an[no] 1632 met het wijf [=Hiskia] ende veel kost gebedt na Leverdt togen ende allemedt nachs daeraen m[e]er moebelen hale[n] laten als die banckerotten doen [zoals bankroetiers doen]' (afb. 2).²⁰ De laatste mededeling is nogal cryptisch. De Bildtse geschiedschrijver Hartman Sannes meende in 1951 neutraal, dat 'de dagboekschrijver den Sekretaris blijkbaar niet sympathiek [vond]'. De hoofdonderwijzer en vrijetijdsonderzoeker Douwe van der Meer dacht in 1971 dat Dirck Jansz. doelde op financiële problemen, maar tevens dat hij wellicht alleen maar 'zijn gemoed lucht in de strijd tussen grietman Burmania en de Friese Staten tegen de Bildtboeren'.²¹

In 1632 waren er inderdaad onlusten uitgebroken in en rond Sint Annaparochie, waarbij de Staatse troepen moesten ingrijpen. Toen Jan van Loo werd gedoopt was de dorpskerk pas drie weken eerder door de soldaten verlaten. De kroniekschrijver was zelf in de zomer van 1632 voor twee maanden naar Holland uitgeweken vanwege de onveilige situatie. In Den Haag bepleitte Dirck de zaak van de Bildtpachters bij de Staten Generaal. Eind dat jaar hadden de Staatse troepen andermaal de kerk pal tegenover het Regthuys (afb. 1) als 'Cortegaerde' [=wachthuis] gebruikt: tot de tweede dag voor Kerstmis, schreef dominee Luinga grimmig.²² Het meest aannemelijk is dat ook Gerrit en Hiskia in de winter van 1632/1633 met twee kinderen en hun inwonende (schoon)zuster tijdelijk een goed heenkomen moesten zoeken in Leeuwarden vanwege de troebelen in het dorp. Voor Saskia was het een keerpunt in haar leven.

In Leeuwarden woonde inmiddels slechts een handvol Uylenburghs, want in 1629 had Edzart een bruid gevonden in Emden en twee jaar later was Saskia's oudste broer Rombertus overleden: diens weduwe stond op het punt te hertrouwen. Haar bejaarde peettante, de vermogende Sas Uylenburgh, sinds 1625 de weduwe Wyarda, had een huis 'op d'Kelderen'. Maar Sas koesterde voornamelijk sympathie voor Saskia's oudste zuster Jelcke, die als weduwe na de verkoop van haar ouderlijk huis in 1628 denkelijk bij haar bejaarde tante inwoonde. Na het overlijden van Sas Uylenburgh in 1634 bleek Jelcke tot ontzetting van de hele familie haar universele erfgename te zijn.²³ Het is denkbaar dat Hiskia cum suis onderdak hebben gevonden bij broer Ulricus, advocaat aan het Hof van Friesland, die toen tweeëndertig jaar oud was en nog steeds vrijgezel. Overigens woonde toen ook Gerrits broer Boudewijn van Loo, koopman in zijden stoffen, in Leeuwarden.²⁴

Al met al staat vast dat de twintigjarige Saskia in de lente van het jaar 1633 haar geboortestad Leeuwarden terug zag. Vervolgens moet zij het besluit hebben genomen om op familiebezoek te gaan in Amsterdam, wellicht op invitatie van haar daar wonende neef of nicht, Hendrick en Aeltje Uylenburgh. Ze zou er Rembrandts pad kruisen. Toen de Friese archivaris Wopke Eekhoff in 1862 Saskia's eerste biografie schreef waren de wederwaardigheden van haar pleeggezin nog onbekend. Het vertrek naar Amsterdam moest echter verklaard worden. Eekhoff bedacht dat Saskia via haar 'schoonbroeder', de hofschilder Wybrand de Geest uit Leeuwarden, in contact kwam met 'Amsterdam', lees: Rembrandt.²⁵ Dat is minder waarschijnlijk sinds we weten dat De Geest in ieder geval niet getrouwd was met een zuster van Saskia of een nicht, maar met een achternicht, Hendrickje Fransdr. Uylenburgh.²⁶

Mogelijk werd Saskia's nieuwsgierigheid geprikkeld door de aanwezigheid in Leeuwarden van een soort filiaal van de kunsthandel van haar volle neef Hendrick Uylenburgh. Dit was een onderdeel van de zaak van de schilder/kunsthandelaar Lambert Jacobsz., die toen in 'de provincie' schilderijen verkocht die afkomstig waren uit Uylenburghs Amsterdamse bedrijf.²⁷

In 1632 kunnen in Leeuwarden recente werken van Rembrandt te zien zijn geweest, zoals de stukken die na de dood van Lambert nog onverkocht in zijn winkel te Leeuwarden stonden. In diens boedelinventaris werd in 1637 onder meer een als eigenhandig omschreven werk vermeld, namelijk 'een outmans troni met een lange bredebaert van M Rembrant van Rijn selfs'.²⁸ Lambert Jacobsz., die in 1636 stierf aan de pest, had zijn woning en werkplaats aan de voormalige Vismarkt. Hij leidde daar ook enkele talentvolle jonge schilders op, zoals Jacob Backer en Govaert Flinck.²⁹ Een intrigerend schilderij in zijn winkel was ook een replek van een schilderij van Rembrandt uit 1632, mogelijk een werk van zijn leerling Isaac de Jouderville (afb. 4).³⁰ In de inventaris van Lambert Jacobsz. werd dit paneeltje omschreven als 'Noch een cleine oostersche vrouwen troni het contefeisel van h. Wlenburgs - huijsvrouw nae Rembrant'.³¹ Het voorbeeld was dus een quasi-portret

4
Toegeschreven aan Isaac de Jouderville, *Oosterse vrouwentronie* (*Maria van Eyck?*), paneel, 39 x 30 cm, niet gesigneerd (ca. 1632). Amsterdam, Museum Het Rembrandthuis, inv.nr. (13).

5
Rembrandt, *Portret van Aeltje
Uylenburgh*, paneel, 73,7 x 55,8
cm, rechts boven: 'RHL \ 1632'.
Amerika, collectie Rose-Marie
en Eyk de Mol van Otterloo (in
bruikleen aan het Museum of Fine
Arts, Boston).

geweest van de echtgenote van de Amsterdamse kunsthandaar, Maria van Eyck. Het lijkt er op dat Hendrick Uylenburgh (en zijn vrouw) toen bekende figuren waren in Leeuwarden.

Saskia krijgt '*venia aetatis*'

Saskia ging in het voorjaar van 1633 naar Amsterdam om haar neef Hendrick en haar nicht Aeltje te bezoeken. Wellicht heeft Hendrick Uylenburgh haar uitgenodigd toen hij zelf in Leeuwarden was om zijn filiaal te bevoorraden? Aeltjes kinderen waren inmiddels het huis uit, dus kan ze bij haar een goed onthaal hebben gevonden. Voogd Gerrit van Loo moet hebben ingestemd met haar vertrek: zelf wilde hij terug naar Sint Annaparochie. Zo zal ze in Amsterdam kennis hebben gemaakt met de vrouw van de kunsthandaar aan de Breestraat, Maria van Eyck. Deze aangetrouwde nicht kende ze

misschien al van de door meester Rembrandt van Rijn geschilderde 'oosterse tronie'.

Tijdens het verblijf bij haar volle nicht Aeltje Uylenburgh, getrouwd met de stads-predikant Johannes Sylvius en woonachtig aan de Leliegracht, moet ze zijn getroffen door háár levensechte portret, waarvan de verf nog nauwelijks was opgedroogd. Rembrandt had Aeltje op welhaast tedere wijze geschilderd als de sympathieke oude dame die ze moet zijn geweest. In 1632 was de predikantsvrouw tweeënzestig jaar oud, zoals op haar portret staat: 'AE[tatis=haar leeftijd is] \ 62' (afb. 5).³² Ongetwijfeld heeft Hendrick bij de opdracht bemiddeld, want Aeltje was een naast familielid: hun vaders waren immers broers.

Het is overigens denkbaar dat Saskia bij het treffen met haar neef werd vergezeld door een jonge schilder die ze in Leeuwarden had leren kennen in de winkel van Lambert Jacobsz. Lamberts leerling Govaert Flinck had het vaste voornemen om op de 'academie' van Uylenburgh bij Rembrandt verder te worden opgeleid. In de woorden van zijn biograaf Houbraken: 'alzo te dier tyd de handeling van *Rembrandt* in 't algemeen geprezen wierd ... vond hy zig geraden een jaar by *Rembrandt* te gaan leeren'. Houbraken gaf daarbij niet aan wanneer dat precies was, maar vermoedelijk voerde Flinck dat plan al in 1633 uit.³³ Wellicht heeft hij samen met Saskia de reis naar Amsterdam ondernomen? De beurtschipper zeilde drie keer per week van Harlingen naar de haven aan het IJ, maar dat was in de wintermaanden uiteraard afhankelijk van het weer.

Toen Rembrandt in de lente van 1633 de nicht van zijn werkgever ontmoette, moet er iets moois zijn opgebloeid. Binnen enkele maanden werden er trouwplannen gemaakt. Gerrit van Loo was inmiddels teruggekeerd naar Sint Annaparochie, waar de kust ten langen leste veilig bleek. In de zomer kwam daar zijn derde kind ter wereld. Domine Luinga noteerde in zijn kerkboek de doopdag van Sophia van Loo, 2 juni 1633. Dirck Jansz. heeft de terugkomst van de gemeentesecretaris helaas niet meer vermeld, want begin 1633 heeft hij zijn pen neergelegd.³⁴

Saskia moet uiterlijk eind mei 1633 haar Amsterdamse verblijf hebben beëindigd om bij de doop van haar nichtje in Friesland aanwezig te kunnen zijn. Als peter en meter waren zus Titia en haar man François uit Vlissingen gekomen: 'Den 2 Junij sijn gedoopt - Sophia - Gerrit van Loo kint, fransois Coopal & Tiettie Wlenborg getuijgen,' schreef dominee Luinga.³⁵ Saskia zal toen naar Sint Annaparochie zijn teruggekeerd in gezelschap van haar geliefde, die immers drie dagen na de doop haar verloofde zou worden. Rembrandt moet de gelegenheid hebben aangegrepen om met de Friese familie kennis te maken en met haar voogd te overleggen over de bruiloft die een jaar later in het Regthuys gevierd zou worden. Als regel werd er verloofd en getrouwd ten huize van de bruid.

De hier geschetste gang van zaken is gebaseerd op een cruciaal document. Zes dagen na de doopplechtigheid tekende Rembrandt met een zilverstift op perkamentblad een prachtig portret van zijn toekomstige bruid. Hij schreef eronder dat het gemaakt was 'den derden dach als wij getrouwt waeren' en dateerde het 'den 8^e junijus 1633' (afb. 6). Op 5 juni waren ze dus in Rembrandts woorden 'getrouwt' ofwel hij had haar 'trouwe geloofd', waar wij zouden zeggen: zij zijn verloofd. Het intrigerende van deze inscriptie is vooral dat de dateringen van de notities van de dominee van Sint Annaparochie (2 juni) en Rembrandt (5 en 8 juni) zo dicht bij elkaar liggen dat toeval uitgesloten lijkt. Saskia's portret moet dus wel in Sint Annaparochie zijn ontstaan, zoals ik in 2005 betoogde in een artikel in *Oud Holland*: 'Rembrandts eerste reis naar Friesland'. Dat verhaal was ook bedoeld om aan te tonen dat Rembrandt ter plaatse zijn eerste landschapstekeningen maakte, eveneens met de zilverstift op perkament (afb. 7).³⁶

De tamelijk recente bewering dat het opschrift op het zilverstiftportret dateert van een veel later tijdstip dan de tekening zelf, kan als definitief onjuist worden aangemerkt. Natuurwetenschappelijk onderzoek heeft namelijk kortelings uitgewezen dat Rembrandts portret en de tekst eronder zijn getekend en geschreven met één

en dezelfde stift, met andere woorden: gelijktijdig. Sporen op de randen van het blaadje wekken bovendien de indruk dat het ooit ingelijst is geweest, misschien al door Rembrandt zelf.³⁷ Het werd zo te zien door hem gekoesterd als een souvenir aan zijn aanstaande bruid, die vermoedelijk na de verloving in Sint Annaparochie bij haar pleeggezin is gebleven. In ieder geval heeft ze in de herfst en de lente van 1633/1634

in Friesland gewoond. De zogenaamde portretten die Rembrandt tot de dag van hun trouwen in Amsterdam van haar maakte, zijn mijns inziens grotendeels gemaakt 'uit de geest' en met de zilverstifttekening als geheugensteun.³⁸

Op 9 november 1633 overleed in Franeker zus Antje, die een 6-jarig zoontje achterliet. Dus ging Saskia het huishouden doen bij de eerder genoemde weduwnaar Johannes Maccovius (afb. 3), want dat was de plicht van nog niet getrouwde jongedochters. De universiteitsstad was voor haar een vertrouwde omgeving, waar haar vader, haar broers en zwagers (inclusief dr. Gerrit van Loo) hadden gestudeerd en waar toen ook twee oudere nichten en een neef woonden. De ene nicht was Antje Uyenburgh, de weduwe van burgemeester Foppe Cornelis, tevens de hartsvriendin van Aeltje Uyenburgh. De andere was Barbara Uyenburgh, die getrouwd was met dominee Rudolphus Artopous, een oude vriend van Aeltjes echtgenoot predikant Johannes Sylvius. In 1631 was de zoon van Saskia's oudste zuster Jelcke, de meermalen vermelde neef Rombertus Ockema, student geworden aan de Franeker universiteit. In zijn *album amicorum*, waaraan onder andere zijn oom professor Maccovius een bijdrage leverde, werd onder meer het overlijden van tante Saskia en zijn oom Gerrit geboekstaafd (afb. 10). Deze neef Rombertus moet wel een zeer goede bekende van Saskia en Gerrit zijn geweest. Zijn familiechroniek is het zoveelste bewijs van de hechte onderlinge band van de Uyenburgh-clan.

In die tijd zal de familie hebben gemeend dat het, in het licht van het aanstaande huwelijk of in verband met de ouderlijke nalatenschap en een mogelijke erfenis van haar hoogbejaarde peettante Sas, verstandig was als Saskia *venia aetatis* aan zou vragen bij het Hof van Friesland. Maar hun overwegingen bij deze actie blijven in het duister, want helaas ontbreken de processtukken in de memoriaalboeken van het Hof uit de periode 12 juli tot en met 2 september 1633. Vermoedelijk heeft ze juist toen de gewenste meerderjarigheidverklaring gekregen. Meisjes konden deze op hun twintigste levensjaar aanvragen.³⁹ In het voorjaar van 1634 overleed Saskia's *moeye* Sas Uyenburgh, de enige zus van haar vader. Zij was vierentachtig jaar oud en de krasse, gefortuneerde weduwe van een gedeputeerde in de Staten van Friesland. Neef Ockema noteerde de dag van haar overlijden: 'Saske Ulenburgh, matertera magna è vivis decessit / Leovardiae den 16en martij 1634', ofwel: 'Saske Uyenburgh, mijn oudtante van moeders kant, heeft de levenden verlaten te Leeuwarden op 16 maart 1634'.⁴⁰

Het testament van tante Sas was een grote schok voor de familie. Dat blijkt vooral uit een zaak die op 20 mei 1634 speelde voor het Friese Hof, aangemerkt als ‘Jeltie Ulenburch Contra Hendrick Ulenburch cum socijs’. De aanleiding tot het proces was de testamentaire bepaling dat de oudste Uylenburgh-dochter, Jelcke, was uitverkoren als de universele erfgename van de vermogende dame. Haar petekind Saskia, die naar haar was vernoemd, werd tot aller verbazing(?) niet bedacht. Daartegen werd protest aangetekend. Samen met Saskia kwamen ook Titia, Edzart, Hiskia en hun oudere nichten Aeltje, Antje en Berber Uylenburgh en neef Hendrick in het geweer. Op grond van het vererfrecht meenden zij eveneens aanspraak te kunnen maken op een deel van de nalatenschap. Saskia wordt in de bewaard gebleven akte vermeld als ‘veniam aetatis by den hove becomen hebbende’.⁴¹

Daaraan werd toegevoegd dat Saskia op die dag voor zover nodig werd bijgestaan door haar zwager, ofwel ‘gesterckt met Dr Gerrit Loo’. Zijn taak als voogd zat er op sinds Saskia meerderjarig was verklaard. Wat dat voogdschap betreft moet nog een kanttekening geplaatst worden. Pas in 1971 is (een fragment uit) het document uit 1628 gepubliceerd waarin Gerrits aanstelling als wettelijk voogd wordt vermeld. Tot dan toe was in de literatuur unaniem, maar abusievelijk, die rol toebedeeld aan de echtgenoot van Aeltje Uylenburgh, de predikant Johannes Sylvius. Want Welcker had in 1954 in *Oud Holland* geschreven dat Sylvius ‘de voogd [was] geweest van [Rembrandts] vrouw Saskia, die als wees bij hem in huis heeft gewoond’.⁴² Dat werd toen zo stellig beweerd, dat ‘Sylvius, de voogd’ een begrip werd. Hoewel de akte met Gerrits benoeming als zodanig een prominente plaats had verdiend in de ‘Rembrandt Documents’ (1979), werd het desbetreffende archiefstuk daarin helaas als een nauwelijks opgemerkt addendum vermeld. Zo blijft in alle recente literatuur Johannes Sylvius op gezag van het artikel van Welcker als voogd van Saskia optreden in plaats van Gerrit van Loo.⁴³ Dat is nogal sneu voor Gerrit, want ook nadat Saskia *venia aetatis* had gekregen bleef hij in Friesland haar belangen behartigen, zoals we zullen zien. Dat gebeurde soms op verzoek van Rembrandt. Gerrits diensten werden beloond met een wederdienst toen hij in 1641, vlak voor zijn dood, peetvader werd van Rembrandts zoon Titus.

Uit naam van Rembrandt en Saskia

In het jaar voorafgaande aan de bruiloft had Rembrandt, zoals gezegd, vermoedelijk vooral schriftelijk contact met zijn verloofde, van wie hij zelfs niet haar actuele adres wist. Hij meende dat zij ‘op ‘t Bil’ was, dus bij Gerrit en Hiskia, toen hij in Amsterdam op 10 juni 1634 aangifte deed van zijn huwelijk. Bij die gelegenheid werd hij vergezeld door Saskia’s aangetrouwde neef, de eerder vermelde predikant Johannes Sylvius, als gemachtigde, maar niet als haar wettelijke voogd. Rembrandt vergiste zich echter, want in werkelijkheid was Saskia toen ‘tot franeker woonachtich’, zoals dominee Rudolphus Luinga op de dag van hun trouwen noteerde in zijn kerkboek.⁴⁴

De bruiloft werd gevierd op 22 juni 1634 bij de Van Loo’s in het deftige Regthuys te Sint Annaparochie (afb. 1). Een herinnering aan de mooiste dag van hun leven is mijns inziens een zeldzaam etsje van Saskia in tamelijk eenvoudige, maar feestelijke kledij, gedateerd 1634 (afb. 8). Naast de tekening van zijn verloofde is dit Rembrandts meest intieme en verfijnde portret van zijn jonge vrouw. Van de prent zijn slechts enkele afdrukken bekend, wat het als een ego-document lijkt te karakteriseren.⁴⁵

Nog geen maand na de trouwdag was Saskia’s echtgenoot weer volop aan het werk, waartoe hij van Friesland naar Rotterdam reisde. Daar moest Rembrandt de brouwer Dirck Jansz. Pesser, diens vrouw Haesje Jacobsdr. Van Cleyburgh en Dircks moeder, Aechje Claesdr. Pesser portretteren. Op 22 juli 1634 kreeg een plaatselijke notaris van Rembrandt de opdracht een volmacht voor zwager Gerrit uit te schrijven. De schilder,

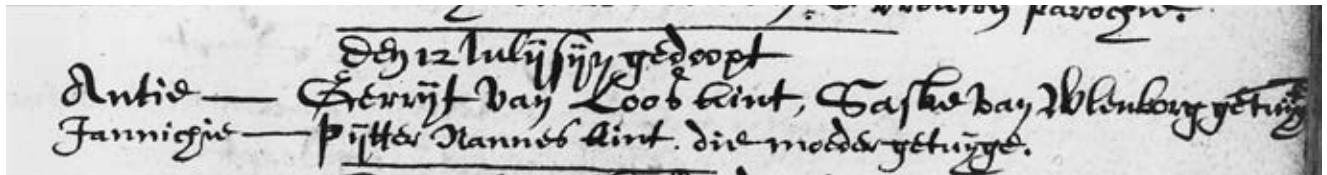

genaamd 'Sr. Rembrant van Rijn, Coopman tot Amstelredam' en betiteld als 'man ende voocht en getrouwt hebbende Saskia Ulenburch', gaf daarmee aan 'den E. Gerrit van Loo, secretaris op het Bill' een machtiging om uitstaande schulden te innen van alle debiteuren 'in eenighe steden, dorpen, plaetsen ofte vleckten in Vrieslant'.⁴⁶

Gerrit kweet zich gewetensvol van zijn nieuwe taak. De erven Uylenburgh kregen nog dat jaar bij akte van 18 november 1634 toestemming tot de verkoop van de eerder vermelde boerderij te Rijperkerk, die in een ver verleden van zijn vader Jan van Loo was geweest. Gerrit handelde toen met de volmacht van Rembrandt en als 'geautoriseerd Curator ... over Saske van Ulenburgh', die dit vermoedelijk vlak na haar huwelijk schriftelijk had geregeld.⁴⁷ Het is opvallend dat zowel bij de erfeniskwestie in mei 1634 als bij deze transactie niet de advocaat bij het Hof van Friesland Ulricus Uylenburgh betrokken was. Saskia's broer, inmiddels 34 jaar oud, hield zich wellicht bewust afzijdig. Als laatste van de kinderen Uylenburgh stapte ook hij uiteindelijk in het huwelijksbootje. Op 7 december 1634 trouwde Ulricus in Leeuwarden met Maaïke Sioerdsdr. Orens. Daarbij is Saskia vermoedelijk niet aanwezig geweest.⁴⁸

Het staat vast dat Saskia in de zomer van 1635 nog eenmaal terugkeerde naar het dorp waar ze sinds haar zestiende had gewoond. Ze was gevraagd als peetmoeder bij de doop van het vierde kind van haar zuster Hiskia. Dominee Luinga noteerde in zijn fraaie handschrift de heugelijke gebeurtenis: 'Den 12 Iulij zijn gedoopt - Antie - Gerrijt van Loos kint, Saske van Wlenborg getuyg[e]' (afb. 9).⁴⁹ Saskia (ofwel 'Saske Ulenburgs van Rijn', zoals ze zich in die dagen noemde) was toen zelf voor het eerst in blijde verwachting, zes maanden zelfs. Het is derhalve denkbaar dat Rembrandt haar andermaal, dus voor de derde maal, naar Friesland vergezelde.

Zoals destijds gebruikelijk lieten aanstaande ouders vlak voor de geboorte van een kind, zeker wanneer het een eersteling was, een mutueel testament opmaken. Op 17 november 1635 om zeven uur 's morgens verscheen derhalve notaris Sybrand

9
Doopt van Antje van Loo, 12
juli 1635. Leeuwarden, Tresoar,
Kerkboek St.-Annaparochie, inv.nr.
PT 453-4a.

Cornelis. 'ter woon plaetse' van Rembrandt en Saskia, namelijk ten huize van Hendrick Uyenburgh. In de wetenschap van 'de seeckerheijt des doots ende de onseeckere ure van dien' formuleerden zij hun laatste wil. Ze benoemden elkaar wederzijds tot erfgenaam onder de bepaling dat de langstlevende aan zijn of haar familie een bedrag zou nalaten, in dit geval ter grootte van 2000 carolusguldens. Dat was een standaardconstructie, maar Saskia, die zich kon beroepen op *venia aetatis*, liet in de marge van het stuk een extra paragraaf opnemen. Daarin betuigde ze in de eerste plaats dank aan haar zuster Hiskia. Zij zou de helft van de afgesproken som krijgen (als Rembrandt zou hertrouwen): 'd'een gerechte helfte bij haer suster Hiske uijlenburchs'. De andere helft, 1000 gulden dus, ging gelijkelijk naar zus Titia en broer Edzart, dan wel hun kind of kinderen.⁵⁰ Deze testamentaire beschikking is ten onrechte in verband gebracht met het gegeven dat Saskia's zuster een van de latere schuldeisers van Rembrandt was. Hiskia is aldus in een ietwat scheef daglicht komen te staan, namelijk als een van die Uyenburghs die een lage dunk van de schilder zouden hebben gehad. Hiskia dient toch in de eerst plaats herinnerd te worden als het familielid dat Saskia (ook blijkens een tweede testament) zeer na aan het hart lag.⁵¹ Dat Rembrandt later zelf aasde op Hiskia's eventuele aandeel, zoals we zullen zien, zegt dan ook meer over hem dan over haar.

Het eerste kind van Saskia en Rembrandt, Rumbartus genaamd naar haar vader, werd gedoopt op 15 december 1635 in de Oude Kerk te Amsterdam. Niemand minder dan zwager François Coopal, de 'commissaris' uit Zeeland, was als zijn peetvader gevraagd. Maar het was medio december en de winter kan de reis vanuit Vlissingen hebben vertraagd of onmogelijk hebben gemaakt. Dus namen predikant Johannes Sylvius en zijn vrouw Aeltje Uyenburgh uit Amsterdam de honneurs waar.⁵²

Gerrit van Loo's naam werd in verband met Rembrandt en Saskia weer genoemd in 1638 toen de Friese familie toestemming kreeg tot de verkoop van twee hofsteden uit de ouderlijke nalatenschap. In januari dat jaar was eindelijk 'Ulenburchs State' te Rijperkerk van de hand gedaan en Gerrit van Loo trad toen op met 'last ende procuratie hebbende van *Rembrant van Rhijn* wonende tot Amsterdam'.⁵³ Kort daarop wilden de erven ook af van een boerderij te Nijemirdum. Deze was al eens in 1632 van eigenaar gewisseld, maar de koper had niet willen voldoen aan zijn verplichtingen en zo werd besloten de 'Sate ende landen met den annexen' opnieuw in de markt te brengen. De toestemming van het Hof van Friesland werd verkregen op 8 mei 1638. Gerrit werd toen in het document vermeld als 'curator over *Saske Ulenburgh*'.⁵⁴

De onlangs gepubliceerde volledige tekst van het eerstgenoemde document uit januari 1638 (de verkoop van 'Ulenburchs State') maakt als terzijde melding van een bezwaar tegen een betaling aan Gerrit omdat hij 'ende syne huisfrouwe' aan de betrokken partij nog een 'merkelyke somme van penn[ingen] schuldich' was en 'bovendien ... met andere schulden ende hypotheque [was] beswaert'.⁵⁵ In feite is dit de enige vermelding van geldzorgen in de documenten als we tenminste de smalende opmerking van Dirck Jansz. uit 1632 buiten beschouwing laten. Niettemin werden beide berichten (met een terzijde naar de 'goklust' van vader en zoon Van Loo) wel gekoppeld aan de vermeende vervanging van Gerrit als voogd van Saskia door een andere functionaris. Helaas blijkt het desbetreffende document verkeerd geïnterpreteerd te

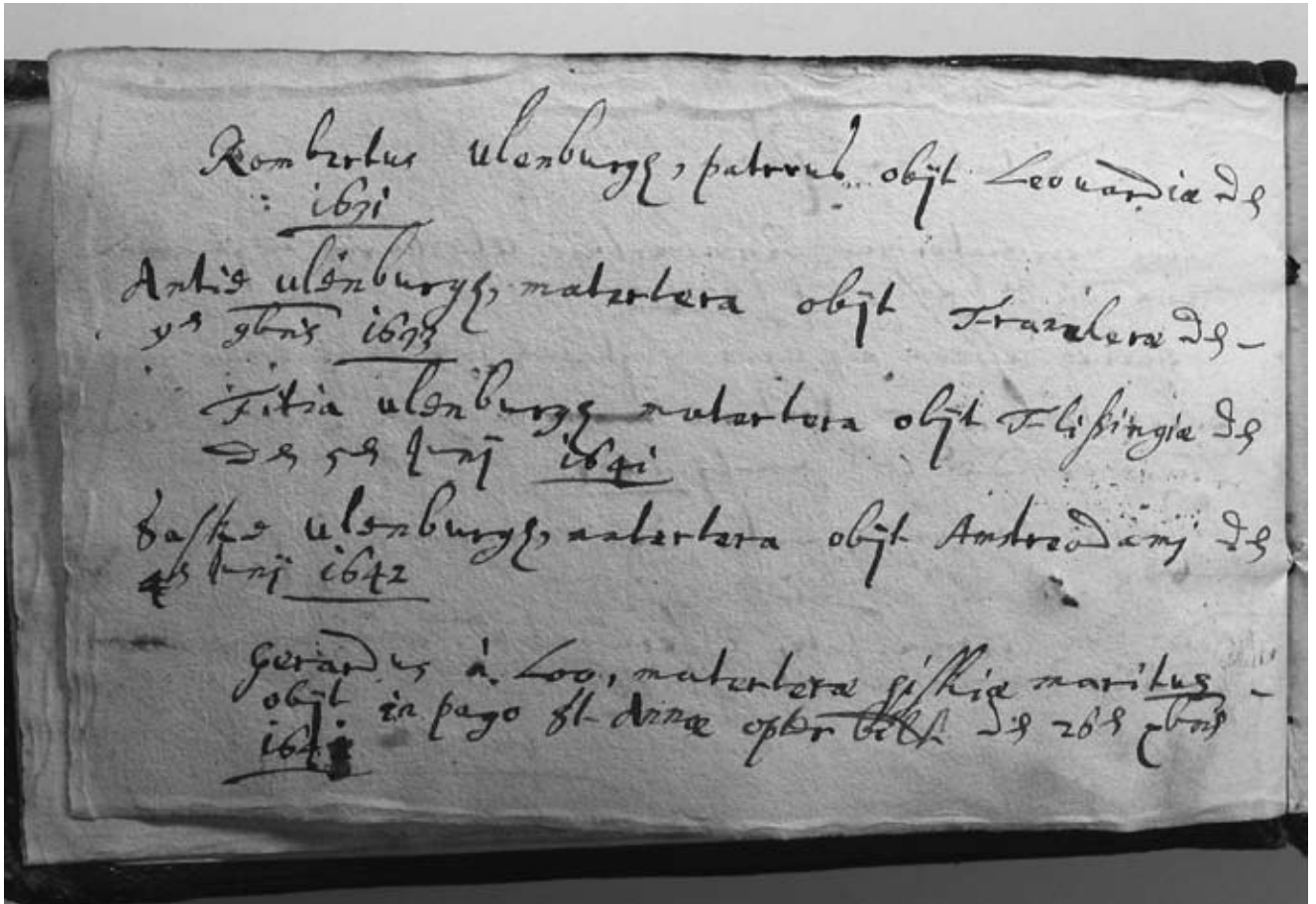
zijn, want de daarin genoemde advocaat Suffridus Rodehuys was geen nieuwe voogd, maar *curator divisionis*, dus bemiddelaar bij de verdeling van het ouderlijk erfgoed van de Uylenburghs.⁵⁶

Gerrit peetvader van Titus

Op 29 oktober 1637 overleed Saskia's oudste zuster Jelcke, vijfenveertig jaar oud.⁵⁷ Het proces over de omstreden erfenis van tante Sas had inmiddels kennelijk een gunstige wending genomen voor de protesterende familieleden. Hendrick Uylenburgh had in ieder geval in 1636 in Leeuwarden bij notaris Jacob van Campen geïnformeerd naar een hem toekomend bedrag van 1000 gulden uit die nalatenschap, dat inmiddels door de familie werd geblokkeerd. Een verwijzing naar het desbetreffende document is pas in 2002 gepubliceerd.⁵⁸ Uit de tekst blijkt nu dat de eerder genoemde Rudolphus Artopeus volgens Hendrick de zaak ophield, mede namens zijn vrouw (Barbara Uylenburgh) en 'consorten ... [zijnde de] erffven [van] wijlen S[aske] remmert ulenb[urgh]'.⁵⁹ Deze verrassende passage meldt derhalve dat al in 1636 niet meer sprake was van één universele erfgename (Jelcke), maar van 'de erven'. Die waren het kennelijk inmiddels oneens over de verdeling van de nalatenschap. De dwarsliggende familiewoordvoerder, dominee Artopeus, overleed in oktober 1639.⁶⁰ Daarna lijkt de weg vrij te zijn geweest voor claims van overige familieleden. Rembrandt besloot in ieder geval om namens Saskia haar deel van de erfenis op te eisen. Nu schakelde hij Gerrit van Loo niet opnieuw in als bemiddelaar, maar raadpleegde Hendrick Uylenburgh. In 1640, kort na het overlijden van hun derde kind, deed hij in Friesland eveneens schriftelijk navraag naar gelden die werden vastgehouden door de 'erfgenamen van za: Saske van uijlenburch sijne Comparants [=Rembrandts] huijsvrouwen [=Saskia's] Moeije'. In een notitie in de marge werd gepreciseerd dat Saskia tevens aanspraak maakte op de rente van het haar toekomende bedrag sinds de sterfdag van haar peettante.⁶¹ De brief is in de bewoordingen vrijwel gelijklopend aan het verzoek van Hendrick Uylenburgh, inclusief de vermelding van meerdere erfgenamen, hetgeen onderling beraad ter zake aannemelijk maakt.⁶² Uit Rembrandts brief blijkt zonneklaar dat hij alle reden had om Saskia als een van de erfgenamen van haar tante te beschouwen.

In het voorjaar van 1641 raakte Saskia voor de vierde keer in verwachting. De aanstaande geboorte was de aanleiding tot een reünie van de nog in leven zijnde Uylenburghs die een belangrijke rol hadden gespeeld in Saskia's leven. Zus Titia was daar niet meer bij, want zij was overleden in juni (afb. 10).⁶³ Het kind zou naar haar worden vernoemd. Bij de doop van Titus op 22 september 1641 waren van heinde en verre familieleden uitgenodigd. François Coopal, de weduwnaar van Titia, was andermaal als peetvader gevraagd en hij kwam plichtsgetrouw uit het verre Vlissingen. De weduwe Sylvius, de inmiddels bejaarde nicht Aeltje Uylenburgh uit Amsterdam, mocht peetmoeder zijn. Gerrit van Loo, de tweede peetvader, was (met Hiskia?) uit Sint Annaparochie afgereisd. In de doopboeken van de Zuiderkerk staat het gezelschap aldus opgesomd: 'Getuijgen de secretaris Gerardus Loo, de heer Commissaris franchoijs Kopal [en] Aeffergen Pieters weduwe van domyne hoannis Selvijus'.⁶⁴

Het was de laatste dienst die Gerrit verrichtte voor zijn pleegzuster en zijn zwager. Drie maanden na de doop van Titus overleed Gerrit van Loo in Sint Annaparochie. Neef Rombertus Ockema, die zoals gezegd de Van Loo's goed moet hebben gekend, noteerde in zijn *album amicorum*: 'Gerardus à Loo materterae Hiskiae maritus obiit in pago St.-Annae opter bilt den 26en xbris 1641' [=de man van mijn moeders zuster overleed in het dorp St Anna op 26 december 1641] (afb. 10).⁶⁵

10
Pagina uit het *album amicorum*
van Rombertus Ockema, Ms.
Leeuwarden, Historisch Centrum
Leeuwarden, inv.nr. A 351. Foto
Jeanet Klinkert, Groningen.

Gerrits petekind trouwt Magdalena van Loo

Toen Titus nog in de wieg lag, werd Saskia ernstig ziek. Op 5 juni 1642 liet ze derhalve opnieuw een notaris aan huis komen. Deze Pieter Barc[k]man trof haar aan als 'ziek te bedde leggende, nochtans haer memorie ende verstand wel gebrukende als 't uiterlyck bleek'. Zij maakte een testament op dat opmerkelijk genoeg in tegenstelling tot de eerste wilsbeschikking niet gezamenlijk met Rembrandt werd ondertekend, maar alleen door 'saskia van Vlenb[urc]h'. Titus, acht maanden oud, werd tot haar erfgenaam benoemd. Maar de weduwe Van Loo, die zij 'Joffr. Hiskia van uyenburgh' noemde, werd wederom de helft van het gezamenlijk bezit in het vooruitzicht gesteld, uiteraard bij overlijden van Titus of hertrouwen of overlijden van zijn vader. Het gezamenlijk kapitaal bleek intussen aanzienlijk te zijn gegroeid, want het ging niet meer om een bedrag van 2.000 gulden, maar het tienvoudige volgens een latere schatting, namelijk de helft van een kapitaal van ruim 40.000 gulden. Daaruit moest Hiskia 1.000 gulden per begunstigde uitkeren aan haar broers Edzart en Ulricus en de kinderen van haar zus Jelcke, zijnde de enige nog in leven zijnde naasten van Saskia.⁶⁶ Het feit dat Jelckes kinderen (onder wie Rombertus Ockema) werden bedacht kan een nadere bevestiging zijn van het vermoeden dat hun moeder haar proces ('Jeltie ... contra Hendrick cum socijs') inmiddels had verloren. De nu wel, maar in het eerste testament niet vermelde Ulricus had inmiddels misschien een goede beurt gemaakt met zijn bemiddeling in het zogenaamde smaadproces uit 1637.⁶⁷ Saskia's signatuur vertoont een zeer beverig handschrift, een zichtbaar blijk van haar ernstig verzwakte lichamelijke toestand op dat moment.

Een week na het opmaken van haar laatste wil is Saskia overleden. Haar neef Rombertus Ockema noteerde andermaal in zijn *album amicorum* de droeve dag:

‘Saske Ulenburgh, matertera [=mijn moeders zuster] obijt [=stierf] Amsterdam den 4en Junij 1642’ (afb. 10).⁶⁸ 4 Juni in Friesland betekende 14 juni in Holland. Zou ‘Joffr. Hiskia van uylenburgh’, haar lievelingszuster, bij haar teraardebestelling op 19 juni in de Oude Kerk zijn geweest?⁶⁹ De weduwe Van Loo verhuisde nadien naar Leeuwarden. Daar werd ze in 1649 en 1650 nog vermeld in verband met schulden, onder andere aan haar nicht Berber Uylenburgh (een bedrag van 500 gulden) en aan een goudsmid wegens ontvangen goud- en zilverwaren. Rembrandt moet in de jaren daarna nog met Hiskia contact hebben gehad, want zoals eerder ter sprake kwam bestempelde hij haar in 1656 als een van zijn crediteuren.⁷⁰

In 1655 maakte Rembrandts zoon Titus (‘out meer als 14 jaren’) zijn eigen wilsbeschikking op en hij heeft toen opmerkelijk genoeg de testamentaire beschikking ten gunste van Hiskia herzien, waarbij Saskia’s familie (‘sijne vrunden van ’s moeders sijde’) het nazien had. Zijn vader benoemde hij tot zijn universele erfgenaam. Deze manoeuvre zal wel door Rembrandt zelf zijn bedacht en het lijkt hem niet tot eer te strekken.⁷¹ We weten helaas niet of Hiskia toen nog in leven was (de begraafboeken van Leeuwarden beginnen pas in 1687), laat staan hoe zij over deze ondankbare geste van haar mans petekind zou hebben gedacht.

Hiskia’s zwager Jan van Loo, de jongste broer van Gerrit die zilversmid was in Amsterdam, moet wel aanwezig zijn geweest op de begrafenis van Saskia in 1642. Nog in 1659 verklaarde hij immers dat hij en zijn vrouw Anna Huibrechts in die tijd ‘seer goede kennisse hebben gehadt aan den voorn[oemde] Rembrandt van Rhijn en sijne overleden huijsvrouwe Saskia van Uylenburgh’.⁷² Jans dochter Magdalena van Loo trouwde in 1668 met Saskia’s zoon Titus.⁷³ Dus een neef en een nicht van Gerrit, die hemzelf niet bij leven hebben gekend, vonden elkaar lang na zijn dood. De vriendschapsband tussen de Van Loo’s en de Uylenburghs heeft al met al meer dan driekwart eeuw standgehouden. Gerrits naam als peetoom van Titus kwam tenslotte nog voor op het doopbewijs dat Rembrandts zoon voor zijn huwelijk aan de Staten van Holland overlegde toen hij *venia aetatis* aanvroeg. Daarop staat zijn peetvader Gerrit aldus vermeld: ‘Ghetuyge secretaris gerardus Loo’.⁷⁴ Naast Johannes Maccovius (‘de professor’) en François Coopal (‘de commissaris’) blijkt Gerrit van Loo (‘de secretaris’) de derde zwager te zijn geweest, die kleur en betekenis geeft aan tot nu toe onbelichte kanten van Rembrandts levensverhaal.⁷⁵ Zij waren de academici in Rembrandts naaste familie, alle vier alumni van de Franeker universiteit en vanouds bekenden van elkaar.

NOTEN

¹ Gemeentearchief St. Annaparochie, inv.nr. Hutter 108-G: het manuscript beschrijft gebeurtenissen in de jaren 1620-1632; voor de transcriptie, zie: W. Bergsma, 'Dirck Jansz. syn *Memorijen*', *Bydragen ta pleatslike skiednis* 4 (1996), pp. 57-78; zie ook: O. Knottnerus, 'Renaissance op het Bildt. Over een boerenzoon die rederijker wilde zijn', *De Vrije Fries* 84 (2004), pp. 65-132. Het aantekeningenboek van Dirck Jansz. over de periode 1598-1635 bevindt zich in Leeuwarden, Tresoar, HS, Prov. Bib. 1182, 1446; zie voor de transcriptie: P. Gerbenzon (ed.), 'Het aantekeningenboek van Dirck Jansz.', *Estrikken* (1960), nr. 31; J.A. Faber, K. Fokkema, P. Gerbenzon e.a., *Het aantekeningenboek van Dirck Jansz.*, Hilversum 1993. Over de kolonisatie van 't Bildt, zie: L. Ferwerda, *Een Uytland gheheten Bil. De geskiedenis fan de gemeente 't Bildt*, St.-Anna 2005, pp. 16-21.

² Bergsma 1996 (noot 1), p. 76; over de historische achtergrond, zie: Cat. tent. *Het beleg van 's-Hertogenbosch in 1629*, Den Bosch (Noordbrabants Museum) 1979.

³ Zie bijvoorbeeld: G.H.M. Delprat, 'Berigt aangaande de laatste levensuren van prins Willem I', *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde* (1840), dl. 2, pp. 119-123; een goede analyse van Rombertus' betrokkenheid bij de moord op Willem van Oranje gaf W. van Driel, 'De Friese bronnen en den dootlicke afgangh van Wilhelm, Prince van Oraison', *Leeuwarder Courant*, 7 september 1984 (vrijdagse bijlage), p. 6.

⁴ D.J. van der Meer, 'Ulenburg', *Genealogysk Jierboekje* (1971), nr. 415, p. 90; F. Bontekoe en J.C. Kutsch Lojenga, 'De van Loo's in de omgeving van Rembrandt', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie en het Iconografisch Bureau* 35 (1981), p. 141; over 'Ulenburghs State', zie ook: M. Roscam Abbing, *Rembrandt 2006: New Rembrandt Documents*, Leiden 2006, pp. 16-17, nr. NRD 6 (hierna vermeld als NRD); over de Van Loo's in de zestiende eeuw, zie: O. Vries, 'Tussen Holland en Friesland. Loopbaan en invloed van de zestiende-eeuwse landsheerlijke ambtenaar Gerrit van Loo', in: K. van Berkel, H. Boels en W.R.H. Koops (red.), *Nederland en het Noorden. Opstellen aangeboden aan M.G. Buist* (Groninger Historische Reeks, dl. 8), Assen/Maastricht 1991, pp. 1-18.

⁵ S.J. Fockema Andreae en T.J. Meijer, *Album studiosorum academiae Franekerensis (1585-1811, 1816-1844)*. I. *Naamlijst der studenten*, Franeker 1968, p. 29, nr. 574; voor zijn inschrijving als advocaat, zie: Leeuwarden, Tresoar, inv.nr. HF, MMM 16848 [Matricula advocatorum], fol. 6a: 'Anno 1604 - d. G vander Loo - Secretaris vand[er] Bildt - 19en September'.

⁶ Leeuwarden, Tresoar, DTB 970, fol. 3a, d.d. 11-12-1612: 'Dr. Gerrijt van Loo Secretaris vant Bildt ende Antie Jurrijens geboortich bijnnen deeser steele ... sijn bevestich[t] op den 11 decembris'; over Gerrits loopbaan tot 1620, zie: H. Sannes, *Geschiedenis van Het Bildt. Deel I. (1500-1700)*, Franeker 1951, p. 180; Bontekoe en Kutsch Lojenga 1981 (noot 4), pp. 139-141 en 162; D. Zwart, '500 jaar grietmannen en burgemeesters', *Dorpskrant van St. Annaparochie* 20 (2005), maart, pp. 25-31; over Jelger van Feytsma (ca. 1560-1620), die in 1620 samen met Rombertus Uyenburgh in de lijkstoet liep van graaf Willem Lodewijk van Nassau, zie: P.C. Molhuysen en P.J. Blok (eds.), *Nieuw Nederlands Biographisch Woordenboek* (10 dl.), Leiden 1911-1937, dl. 9, kol. 255.

⁷ Bergsma 1996 (noot 1), pp. 62 en 64; Edzard van Burmania (1594-1632) was van 1620 tot 1632 grietman van Het Bildt; zie ook: Zwart 2005 (noot 6), p. 25.

⁸ Knottnerus 2004 (noot 1), pp. 72-73.

⁹ Bergsma 1996 (noot 1), p. 77.

¹⁰ Leeuwarden, HCL (Historisch Centrum Leeuwarden), inv. nr. A 351 (het *album amicorum* van Rombertus Ockema, hierna vermeld als Album Ockema), z.p., d.d. 03-06-1624: 'Avus meus maternus (=mijn grootvader van moeders zijde) Rombertus Ulenburgh obiit (=overleed) Leova[r]diae Die 3a mens. junij 1624'. Voor literatuur over het belangwekkende album Ockema, zie: B. Broos, 'Rembrandts eerste reis naar Friesland', *Oud Holland* 118 (2005), pp. 81 en 89, noot 5 (zie ook aldaar voor in dit artikel niet geannoteerde gegevens).

¹¹ Leeuwarden, Tresoar, DTB 972, fol. 346r, d.d. 23-09-1627: 'Gerrit van Loo Advocat voor den hove van Friesland ende Secretaris van der Bilt ende hiske Wlenburgh'; de volledige tekst van Dirck Jansz. is getranscribeerd door Bergsma 1996

(noot 1), pp. 59 en 65.

¹² Leeuwarden, Tresoar, inv.nr. PT A 453-4a: 'Het Kercke Boeck Der gemeente Jesu Christi van Sint Anna opt Bildt', z.p., d.d. 11-11-1627 (hierna vermeld als Kerkboek); extracten werden gepubliceerd door A. Wassenbergh, 'Uittreksels uit een oud kerkeboek van de hervormde gemeente te Sint Anna-parochie', *Nieuwe Friesche volks-almanak* 1 (1853), pp. 127-132; Rudolphus Hermanni Luinga, die in 1606 student theologie werd aan de universiteit van Franeker, stond van 1613 tot 1652 te Sint Annaparochie, zie: Fockema Andreae en Meijer 1968 (noot 5), nr. 953 en F.A. van Lieburg, *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816* (2 dln.), Dordrecht 1996, dl. 1, p. 155, dl. 2, kol. 315; zie ook: W. Bergsma, 'Een dorp op Het Bildt. Gereformeerden in St. Annaparochie in de zeventiende eeuw', in: *Mensen van de Nieuwe Tijd. Een liber amicorum voor A. Th. Van Deursen*, Amsterdam 1996, pp. 147-168, i.h.b. pp. 150-151.

¹³ J. Faber, 'Het geboortehuis van Saskia, Rembrandts vrouw', *Leovardia* 1 (2000), pp. 13-18, i.h.b. p. 16: op 4 juli 1628 werd de verkoop in de proclamatieboeken vermeld; B. Broos, 'Saskia Uyenburgh, Friese jongedochter, Rembrandts bruid', *Fryslân* 9 (2003), pp. 22-29, i.h.b. p. 25 (zie ook aldaar voor in dit artikel niet geannoteerde gegevens over Saskia's familie).

¹⁴ Leeuwarden, Tresoar, inv.nr. HF 16 792, fol. 24a-b, d.d. 24-06-1628: 'is hem [=Gerrijt van Loo] diensvolgens de curatele gedecerneert'; W.L. Strauss en M. van der Meulen, *The Rembrandt Documents*, New York 1979, addenda ad p. 62, 1628/2 (hierna vermeld als RD); in 1626 werd broer Ulricus (in een huurgeschild) nog genoemd als 'curator over Tiedtie, Idsard ende Saske Vlenburgh', zie: Leeuwarden, HCL, Oud Archief (1533-1811), inv.nr. O 27, fol. 57v-58r, d.d. 12-07-1626.

¹⁵ Bergsma 1996 (noot 1), pp. 74-75; aldaar pp. 71-72: anno 1629 schommelde de grondprijs tussen de 400 en 600 carolusgulden per morgen.

¹⁶ Kerkboek (noot 12), z.p., d.d. 22-08-1630; Wassenbergh 1853 (noot 12), p. 132.

¹⁷ M. de Haan Hetteema en A. van Halmael, *Stamboek van den*

Frieschen, vroegeren en lateren adel (2e deel), Leeuwarden 1846, p. 191 (Rombertus Ockema, 1616); RD (noot 14) 1635/6 (Rumbartus van Rijn, 1635); Van der Meer 1971 (noot 4), p. 97 (Rombertus Uylenburgh, 1638).

⁴⁸ B. Broos en G. Panhuysen, 'Johannes Maccovius, Rembrandt's brother-in-law', in: M. Roscam Abbing (ed.), *Rembrandt 2006. Essays*, Leiden 2006, pp. 228-238 en afb. 16e (zie ook aldaar voor gegevens betreffende Maccovius en Franeker die in dit artikel niet zijn geannoteerd); over zijn portret: R.E.O. Ekkart, *Franeker professorenportretten*, Franeker 1977, pp. 84-86 en afb. 49.

⁴⁹ Kerkboek (noot 12), z.p., d.d. 16-05-1632; Wassenbergh 1853 (noot 12), p. 132.

⁵⁰ Bergsma 1996 (noot 1), p. 65.

⁵¹ Sannes 1951 (noot 6), p. 181; Van der Meer 1971 (noot 4), p. 98: de uitdrukking 'zoals bankroetiers doen' (in deze context werd bedoeld: 'als een dief in de nacht') hoeft niet te betekenen dat hijzelf bankroet was, zoals Van der Meer leek te denken; Bontekoe en Kutsch Lojenga 1981 (noot 3), p. 140 citeerden beide schrijvers integraal, maar spraken vervolgens slechts vaag over 'de financiële toestand'.

⁵² Kerkboek (noot 12), z.p., d.d. 27-01-1633; Wassenbergh 1853 (noot 12), p. 128; over Dirck Jansz.'s wedervaren in 1632 zie: Sannes 1951 (noot 6), p. 208; Faber/Fokkema/Gerbenzon 1993 (noot 1), p. 11.

⁵³ B. Broos en G. Panhuysen, 'Predikant Johannes Sylvius, neef en vriend van Saskia en Rembrandt', *Kroniek van het Rembrandthuis* (2006), nr. 1-2, p. 44. Jelcke wordt in documenten sinds 1625 als woonachtig te Leeuwarden vermeld, zie bijvoorbeeld: Leeuwarden, HCL, Hypotheekboeken, V, gg 20, fol. 187rv-188r.

⁵⁴ Van der Meer 1971 (noot 4), p. 97; Ulricus moet in 1600 zijn geboren omdat hij opgaf 18 jaar oud te zijn toen hij zich in 1618 inschreef aan de universiteit van Leiden, zie: *Album studiosorum academiae Lugduno Batavorum. MDLXXV-MDCCCLXXV*, 's-Gravenhage 1875, kol. 137; over Boudewijn van Loo (overleden in 1640), zie: H. Sannes, *Grafischrijven tussen Flie en Lauwers. Deel 2. Het Bildt*, Leeuwarden 1952, p. 39.

⁵⁵ W. Eekhoff, 'De vrouw van Rembrandt', *Europa*.

Verzameling van in- en uitlandsche lettervruchten (derde deel), Amsterdam 1862, pp. 119-124: de rol die Gerrit van Loo mijns inziens heeft gespeeld als 'tweede vader' voor Saskia werd door Eekhoff destijds volledig aan De Geest toegedicht.

⁵⁶ C. White en H.F. Wijnman, *Biografieën in woord en beeld: Rembrandt*, Den Haag 1964, p. 30: zij meenden dat een zuster van Saskia was getrouwd met Wybrand de Geest; L. de Vries, *Wybrand de Geest*, Leeuwarden 1982, p. 10 noemde ten onrechte Hendrickje Fransdr. (1600-voor 1665) een volle nicht van Saskia; zij was echter de kleindochter van Saskia's oom Hendrick Rommertsz., zie: Van der Meer 1971 (noot 4), pp. 75 en 81-83. Zie recent ook: S.A.C. Dudok van Heel, *De jonge Rembrandt onder tijdgenoten. Godsdienst en schilderkunst in Leiden en Amsterdam* (diss. Amsterdam), Rotterdam 2006, p. 334: 'Wybrand de Geest was met een nicht Hendrickje ... getrouwd'.

⁵⁷ J. van der Veen en F. Lammertse, *Uylenburgh & zoon. Kunst en commercie van Rembrandt tot De Lairese. 1625-1675*, Zwolle/Amsterdam 2006, pp. 175-184: 'Zakelijke contacten buiten Amsterdam'.

⁵⁸ Leeuwarden, HCL, inventarisatieboeken 1636-1640, inv. nr. ij 33, pp. 12-16; RD (noot 14) 1637/4. Zie ook: H.L. Straat, 'Lambert Jacobsz, schilder', *De vrije Fries* 28 (1925), p. 72, nr. 7; Van der Veen en Lammertse 2006 (noot 27), pp. 183-184, noot 86 en afb. 136.

⁵⁹ Met dank aan Piet Bakker (schrijven d.d. 9-04-2007), onder verwijzing naar zijn op handen zijnde publicatie: *De Friese schilderkunst in de Gouden Eeuw*.

⁶⁰ W. Sumowski, *Gemälde der Rembrandt-Schüler. V. Nachträge – Ortsregister – Ikonographisches Register – Bibliographie*, Landau/Pfalz 1983, pp. 3104 en 3242, nr. 2104a en afb.; zie ook: Cat. *Schilderijen op de begane grond*, Amsterdam (Museum Het Rembrandthuis) 2006, nr. 13; voor Rembrandts prototype uit 1632, zie: J. Bruyn et al., *A Corpus of Rembrandt Paintings* (3 dln.), Den Haag/Dordrecht/Boston/Londen 1982-1989, dl. 2, nr. A 49 en p. 165, Copies nr. 2 (hierna vermeld als Corpus).

⁶¹ Inventaris 1637 (noot 28), p. 13; Straat 1925 (noot 28), p. 73, nr. 20; RD (noot 14) 1637/4.

⁶² Corpus (noot 30) A 63; zie ook: Broos en Panhuysen 2006 (noot 23), p. 49, afb. 6, p. 52 en p. 66, noot 43-46; B. Broos, 'Aeltje Uylenburgh uit Leeuwarden, petemoei van Rembrandts kinderen', *Fryslân* 13 (2008), pp. 8-12.

⁶³ A. Houbraken, *De groote schouburgh der Nederlandsche konstschilders en schilderessen* (3 dln.), Den Haag 1718-1721, dl. 2, pp. 20-21; zie ook: Van der Veen en Lammertse 2006 (noot 27), p. 160 over Flincks verblijf bij Uylenburgh in Amsterdam: 'een precieze datering is nog niet te geven'. Over Flincks artistieke afhankelijkheid van Rembrandt sinds 1633, zie: Corpus (noot 30), dl. II, p. 88-89. Zie ook: R. Schilleman en E. Knol, *Adam Camerarius. Een Groninger schilder uit de 17de eeuw*, Groningen 2004, p. 9: 'Backer ging rond 1633 ... samen met [Flinck] ... naar Amsterdam'; P. Bakker, *Gezicht op Leeuwarden. Schilders in Friesland en de markt voor schilderijen in de Gouden Eeuw* (diss. Amsterdam), Amsterdam 2008, p. 196: 'Omstreeks 1633 verruilde hij [Flinck] Leeuwarden voor Amsterdam'.

⁶⁴ Bergsma 1996 (noot 1), p. 57 en Bergsma 1996-A (noot 12), p. 153: Dirck Jansz.'s vrouw sloot drie jaar na zijn laatste notitie zijn dagboek met de vermelding van zijn overlijden op 17 maart 1636.

⁶⁵ Kerkboek (noot 12), z.p., d.d. 2-06-1633; Wassenbergh 1853 (noot 12), p. 132 ('Fiettie' i.p.v. 'Tiettie'); zie ook: B. Broos, 'Rembrandts Zeeuwse connectie: François Coopal en Titia Uylenburgh', *Kroniek van het Rembrandthuis* (2005), nr. 1-2, p. 26, afb. 1; niet als nieuw Rembrandt-document vermeld, maar vermeld bij NRD (noot 4) 7.

⁶⁶ Broos 2005 (noot 10), pp. 85-88 en afb. 4, 6 en 7; H. Bevers, *Rembrandt. Die Zeichnungen im Berliner Kupferstichkabinett*, Berlin 2006, pp. 35-41, nrs. 5-6; zie over de landschapsschetsen ook: 'Perkamenten schetsboekje van Rembrandt?', *E-Scriptio. Digitale informatiebrief van uitgeverij Scriptio* (2007), maart, pp. 2-4.

⁶⁷ Bevers 2006 (noot 36), pp. 35-38 en noot 6 (onderzoek verricht op 25-10-2004); Bevers, ibidem, p. 38, noot 9 weerlegde de mening van I. Groeneweg, 'Rembrandt, de verwarde bruidegom', *Oud Holland* 115 (2001-2002), p. 15: 'Rembrandt heeft zich in het onderschrift bij de tekening in het jaar vergist'. Over de discussie in de pers naar aanleiding

van Groenewegs duiding, zie: Broos 2005 (noot 10), pp. 79-80 en p. 88, noot 3. G. Schwartz, *De grote Rembrandt*, Brussel/Maarssen 2006, p. 52 meent nog steeds dat Rembrandt dit opschrift 'ten minste één jaar na voltooiing van de tekening' aanbracht en suggereert dat de kwestie 'een van die problemen [is] die het Rembrandtonderzoek tot een waar slagveld maken'.

³⁸ Broos en Panhuysen 2006 (noot 23), pp. 44 en 65, noot 11.

³⁹ Leeuwarden, Tresoar, HF, inv. nr. 16759, memoriaalboek: de reden voor zo'n aanvraag werd niet in de uitspraken vermeld en verzoekschriften werden niet bewaard (met dank aan Otto Kuipers, die de bestaande documenten in het Rijksarchief Friesland [Tresoar] uit 1633 en 1634 doornam op registraties).

⁴⁰ Album Ockema (noot 10), z.p., d.d. 16-03-1634; zie ook: Broos 2005 (noot 10), p. 83: mijn bewering dat Rembrandt de begrafenis heeft bijgewoond moet wel onjuist zijn; over haar grafzerk met wapenschild in de Grote Kerk te Leeuwarden, zie: Van der Meer 1971 (noot 4), pp. 84-85.

⁴¹ Leeuwarden, Tresoar, HF, inv.nr. 16503, civiele sententies (diff. 34), d.d. 20-05-1634 (met dank aan Piet Bakker voor zijn transcriptie); niet als nieuw Rembrandt-document vermeld, maar geciteerd bij NRD (noot 4) 6; voor het eerst gesignaleerd door J.C. Kutsch Lojenga, 'De oudste generaties Ulenburgh te Leeuwarden', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie en het Iconographisch Bureau* 36 (1982), p. 66; Lammertse en Van der Veen 2006 (noot 27), p. 15, noot 3 meenden ten onrechte dat Sas Uylenburgh al haar neven en nichten had bedacht (in weerwil van ibid., p. 198, noot 276).

⁴² A. Welcker, 'Een onbekend eerste ontwerp voor Rembrandt's ets van Jan Cornelis Sylvius (B. 280)', *Oud Holland* 69 (1954), p. 229; Van der Meer 1971 (noot 4), p. 98 verwees voor het eerst naar de akte met Gerrits aanstelling als voogd (noot 14).

⁴³ RD (noot 14), addenda ad p. 62, 1628/3; voor een bloemlezing van recente citaten waarin Sylvius als voogd wordt genoemd, zie: Broos en Panhuysen 2006 (noot 23), p. 64, noot 2.

⁴⁴ Kerkboek (noot 12), z.p., d.d. 22-06-1634; RD (noot 14) 1634/2

en 1634/5; zie ook: B. Broos, 'Rembrandt: verliefd, verloofd, getrouwd', *Kroniek van het Rembrandthuis* (2001), nr. 1-2, pp. 36-37.

⁴⁵ B. 347; J.P. Filedt Kok, *Rembrandt etchings and drawings in the Rembrandt House. A catalogue*, Amsterdam 1972, p. 158, nr. B 347; zie ook: B. Broos, *Het Rembrandt Boek*, Zwolle 2006, p. 95 en afb.; B. Broos, 'Rembrandt & Saskia: Recent Research', in: *Rembrandt. Wissenschaft auf der Suche, Jahrbuchs der Berliner Museen* (Beiheft) (2007), p. 13, afb. 6.

⁴⁶ RD (noot 14) 1634/7; zie ook: B.P.J. Broos, 'Recensie van W.L. Strauss en M. van der Meulen, 'The Rembrandt Documents', *Simiolus* 12 (1981-1982), p. 255; Broos 2005 (noot 10), p. 79.

⁴⁷ NRD (noot 4) 6: 'the request must have been formulated shortly after their marriage'; voor de volledige tekst, zie: NRD, Appendix 1, nr. 1.

⁴⁸ Leeuwarden, Tresoar, DTB 974, fol. 701r, d.d. 07-12-1634: 'Ulricus Wlenburgh Advocat voordien Hove van friesland ende Maicke Sioerd Orns'; Van der Meer 1971 (noot 4), p. 97. Rembrandt en Saskia werden in 1634 niet vertegenwoordigd door Ulricus, noch door Rombertus (die al in 1631 was overleden), zoals werd beweerd door Piet Bakker in NRD (noot 4), p. 117.

⁴⁹ Kerkboek (noot 12), z.p., d.d. 12-07-1635; NRD (noot 4) 7; zie ook Wassenbergh 1853 (noot 12), p. 132 en Broos 1981-1982 (noot 46), p. 256 en afb. 9. Het peetouderschap kwam voort uit naaste verwant- en bijzondere vriendschappen, wat ook leidde tot bepaalde verplichtingen, zogenaamde 'peetjen-diensten', zie bijvoorbeeld: L. Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw*, Amsterdam 1997, pp. 71-72, 207 en 370, noot 29. Saskia was voor een tweede maal peetmoeder in 1637, zie: Broos en Panhuysen 2006 (noot 23), p. 55.

⁵⁰ Amsterdam, Stadsarchief, NA (not. Sybrand Cornelisz.) 642, fol. 118-119; RD (noot 14) 1635/5.

⁵¹ A. Bredius, 'Rembrandtiana', *Oud Holland* 26 (1908), pp. 219-221 publiceerde het testament, dat ietwat verkeerd werd geïnterpreteerd door J.F. Backer, 'Rembrandt's boedelafstand', *Elsevier's maandschrift* 29 (1919), pp. 1-17, 97-112 en 173-182, i.h.b. p. 98: 'de geringe waardering die

Rembrandt's schoonzuster voor hem had'; hiertegen protesteerde I.H. van Eeghen, 'Rembrandt en Hiskia', *Jaarboek ... Amstelodamum* 55 (1968), pp. 30-34: pas na de dood van Titus (of Rembrandt) kon Hiskia aanspraak maken op Saskia's nalatenschap en haar vordering, vermeld in 1656, berustte derhalve op 'een of ander oud van Uylenburgh bezit'. P. Crenshaw, *Rembrandt's Bankruptcy*, Cambridge 2006, pp. 82 en 178, noot 191 kon geen verklaring bedenken voor Hiskia's aanspraken.

⁵² RD (noot 14) 1635/6: 'Dr Johannis Silvijus en[de] zijn h[uis]V[rouw] quamen voor den Commissaris fransoij's kopal'; Broos 2005 (noot 35), p. 27 en afb. 3; Broos en Panhuysen 2006 (noot 23), p. 55.

⁵³ RD (noot 14) 1638/1; NRD (noot 4) Appendix 1, 4.

⁵⁴ RD (noot 14) 1638/3; NRD (noot 4) 9 en idem, Appendix 1, 6.

⁵⁵ NRD (noot 4), Appendix 1, 4, p. 126.

⁵⁶ RD (noot 14), addenda and corrigenda, 1633/5: 'Suffridus Rodehuijs appointed guardian of Saskia Uylenburgh' (zie ook RD 1612/1), op gezag van Van der Meer 1971 (noot 4), p. 98. Met name Bontekoe en Kutsch Lojenga 1981 (noot 4), pp. 140-141, koppelden de berichten aan elkaar en suggereerden goklust als een familiekwaa. Rodehuys werd fortief door mij als nieuwe voogd vermeld, zie: Broos 2005 (noot 10), p. 89, noot 14, hierin gevolgd door NRD (noot 4) 6, noot 3; zie echter Broos en Panhuysen 2006 (noot 23), p. 44 en pp. 64-65, noot 4 (met dank aan Otto Kuipers, Tresoar, Leeuwarden, die bevestigde dat Rodehuys geen voogd van Saskia is geweest).

⁵⁷ Album Ockema (noot 10), z.p., d.d. 29-10-1637: 'Jelcke Ulenburgh, mater mea charissima [=mijn geliefde moeder] obijt I[J]st den 29 8bris 1637'. Volgens een document, 'Jelcke Ulenburgh Contra Rudolphus Artopaeus', was er op 2 september 1634 een uitspraak gedaan in de zaak van de betwiste erfenis, maar het desbetreffende, wellicht cruciale, stuk is niet teruggevonden (Leeuwarden, Tresoar, HF, 16503, d.d. 27-10-1634).

⁵⁸ F. Lammertse, 'Van Dyck's Apostle series, Hendrick Uylenburgh and Sigismond III', *The Burlington Magazine* 144 (2002), p. 143, noot 27.

⁵⁹ Stadsarchief Amsterdam, NA (not. Sybrand Cornelisz) 642, fol. 79r (p. 157), d.d. 20-03-1636.

⁶⁰ Volgens de 'Memorie' van Cornelis Sylvius, fol. 5 is Artopeus overleden op 23 oktober 1639 in Dokkum; zie: Broos en Panhuysen 2006 (noot 23), pp. 46 en 65, noot 14; doorgaans wordt zijn sterfjaar als 1641 of 1642 vermeld, zie bijvoorbeeld: Molhuysen en Blok 1911-1937 (noot 6), dl. 1, kol. 186.

⁶¹ Stadsarchief Amsterdam, NA (not. Arent Loefs) 1602-B, pp. 149-150: 'bij de voorsz erfgenamen gedetineert'; in de transcriptie in RD (noot 14) 1640/7 ontbreekt een cruciaal deel van de tekst, inclusief de hier geciteerde marginale opmerking.

⁶² Hendrick Uylenburgh had zijn verzoek gericht aan advocaat Jacob van Campen (geboren 1580); Rembrandt schreef aan diens zoon Casparus (geboren 1610) (met dank aan Otto Kuipers). Definitieve uitspraken over het precieze verloop en de afloop van het proces zijn moeilijk te doen omdat cruciale stukken ontbreken (zie noot 57).

⁶³ Album Ockema (noot 10), z.p., d.d. 05-06-1641: 'Titia ulenburgh matertera [=mijn tante] obijt Flissingiae den / 5 Junij 1641'.

⁶⁴ RD (noot 14) 1641/4; Broos 2005 (noot 35), pp. 28-29 en afb. 7; tijdens deze reünie tekende Rembrandt vermoedelijk Saskia's petekind Antje van Loo, zie: Broos 2006 (noot 45), p. 176 en afb.;

Broos 2009 (noot 45), p. 14 en afb. 7 en B. Broos, 'Gerrit van Loo, secretaris van Sint Annaparochie, zwager van Rembrandt', *Fryske* 14 (2008), nr. 4, p. 19 en afb.

⁶⁵ Album Ockema (noot 10), z.p., d.d. 26-12-1641; RD (noot 14) 1642/3.

⁶⁶ RD (noot 14) 1642/2; over de schatting van het gezamenlijk vermogen, zie: RD 1662/2 en Schwartz 1984 (noot 7), pp. 187-189; commentaren spreken meestal over Rembrandts kapitaal, zonder rekening te houden met Saskia's geld (uit verkocht Uylenburgh-vastgoed en de erfenis van tante Sas), zie bijvoorbeeld: S.A.C. Dudok van Heel, 'De schilder, zijn leven, zijn vrouw, de min en het dienstmeisje', *De kroniek van het Rembrandthuis* (2000), dl. 1-2, p. 21: 'Ten tijde van Saskia's dood had Rembrandt een kapitaal van ruim f 40.000,- opgebouwd'.

⁶⁷ Leeuwarden, Tresoar, HF, inv.nr. 16507, WW 28 (diff. 1638), nr. 38; RD (noot 14) 1638/7; Bontekoe en Kutsch Lojenga 1981 (noot 4), pp. 179-181 gaven de meest plausibele uitleg van de vaak verkeerde geïnterpreteerde passages uit dit document. De zogenaamde onheuse opmerkingen waren niet aan het adres van Saskia (en Rembrandt) gericht, integendeel: alleen zus Jelcke zou zich beledigd kunnen voelen.

⁶⁸ Album Ockema (noot 10), z.p., d.d. 04-06-1642; RD (noot 14) 1642/3.

⁶⁹ RD (noot 14) 1642/4 (Saskia's begrafenis).

⁷⁰ Over Hiskia als Rembrandts crediteur, zie noot 51 en RD (noot 14) 1656/10 en 1656/20 (aldaar literatuur); over Hiskia als schuldenaar te Leeuwarden in 1649 en 1650, zie: Leeuwarden, HCL, Hypotheekboeken, V, gg 42, fol. 175r-v en fol. 255r.

⁷¹ RD (noot 14) 1655/6: de familie van Saskia mocht niets erven 'buiten willen van zijn voorn[oemde] vader'.

⁷² RD (noot 14) 1659/13; S.A.C. Dudok van Heel, 'Anna Huibrechts en Rembrandt van Rijn', *Amstelodamum. Maandblad* 64 (1977), pp. 30-33.

⁷³ RD (noot 14) 1668/2.

⁷⁴ Den Haag, Nationaal Archief, Staten van Holland en West-Friesland, 1572-1795; toegangsnummer 3.01.04.01, inv. nr. 2089 (NB: foute transcriptie: 'gerardus soo' i.p.v. 'gerardus Loo'); RD (noot 14) 1661/2 en 1665/9.

⁷⁵ Voer voor biografen: Broos 2005 (noot 35) (Coopal); Broos en Panhuysen 2006 (noot 18) (Maccovius); Broos en Panhuysen 2006A (noot 23) (Johannes Sylvius); Broos 2008 (binnenkort in *Kroniek van het Rembrandthuis*) (Petrus Sylvius).

SUMMARY

During the six years before her marriage in 1634, Rembrandt's wife, Saskia Uylenburgh, lived in Sint Annaparochie (Het Bildt) with her sister Hiskia and her guardian, the town clerk Gerrit van Loo (ca 1580-1641). The *Memorijen* by Dirck Jansz. (ca 1579-1636) provide insight into the particulars of daily life in this Frisian county. Gerrit lived in comfort in the Regthuys, where Rembrandt's wedding celebration would later take place (fig. 1). In 1627 Gerrit, a widower, married Hiskia Uylenburgh, daughter of Rombertus Uylenburgh, a former mayor of Leeuwarden (fig. 2). Gerrit's first son was named Rombertus after his late grandfather. Johannes Maccovius (fig. 3), a Franeker professor, was witness to the baptism.

In 1632, riots broke out in Het Bildt and Gerrit's family fled to Leeuwarden, taking Saskia with them. That was a turning point in her life. It was then that she probably first met her cousin Hendrick Uylenburgh, who ran a branch of his art dealership there. He had paintings by and after Rembrandt for sale there, including a 'Head of an Oriental Woman', which was also a portrait of Hendrick's wife, Maria van Eyck (fig. 4). Saskia decided to visit Maria and Hendrick in Amsterdam, and also looked up their cousin Aeltje Uylenburgh, who sat for a portrait by Rembrandt in 1632, when she was 62 years old (fig. 5). While in Amsterdam, Saskia met the painter at her cousin Hendrick's home. Three days after the baptism of Gerrit's daughter Sophia on 5 June 1633, Saskia became engaged to Rembrandt in Sint Annaparochie. It was then that Rembrandt drew her in silverpoint on parchment (fig. 6). Recent physical examination has demonstrated that the drawing of Saskia and the inscription beneath it were done at the same time and with the identical implement.

After the death of her sister Antje in November of 1633, Saskia lived in Franeker with her brother-in-law, the widower Maccovius. Rombertus Ockema, the son of her oldest sister Jelcke, was studying in Franeker at the time. In his *album amicorum*, this nephew kept a calendar of all the Uylenburgh dates of death. This is concrete evidence for the close ties within this family, which meant more to Rembrandt than his own relatives from Leiden. In connection with her engagement to Rembrandt, Saskia requested and received a declaration of majority (*venia aetatis*). In March of 1634, Saskia's godmother, Sas Uylenburgh, passed on in Leeuwarden. She had earlier made Jelcke her heiress, instead of her goddaughter Saskia.

The family took legal steps to challenge this decision, with Gerrit representing Saskia as 'curator'. He was repeatedly to fill this role later on, even when he was no longer her guardian.

Presumably Saskia remained in Friesland from the time of her engagement until her wedding on 22 June 1634. Rembrandt did not even know her exact address. He engraved her portrait in what appears to be bridal dress (fig. 8). One month later, Rembrandt gave power of attorney, via a Rotterdam notary, to Gerrit van Loo, so that he could collect outstanding debts for Saskia in Friesland. In similar fashion, Gerrit organized the sale of a family farm for Saskia *cum suis* in 1634. In 1635, Saskia (visibly pregnant and therefore probably accompanied by Rembrandt) was witness to the baptism of Gerrit's fourth child, Antje (fig. 9).

When Saskia drew up her first will in 1635, Hiskia was to be compensated for services rendered with a generous bequest. In 1638, Gerrit once again assisted Saskia with the sale of a farm, 'Ulenburghs Sate' in Nijemirdum. The legal proceedings against Jelcke over the inheritance of aunt Sas apparently turned out well; Hendrick Uylenburgh and Rembrandt wrote nearly identical letters to the notary in Leeuwarden, demanding their portion. Gerrit van Loo was one of the witnesses at the baptism of Titus on 22 September 1641. Gerrit passed away on 26 December of that year, as duly noted by cousin Ockema. In the spring of the following year, Saskia fell critically ill and had a second will drawn up. Once again, Hiskia was promised the bulk of her (greatly increased) fortune. Rombertus Ockema also recorded Saskia's death on 14 June 1642 (fig. 10).

Rembrandt remained in touch with Gerrit's widow, Hiskia Uylenburgh, whom he turns out to have owed money in 1656. One year earlier, at the instigation of his father, Titus had altered Saskia's will to the detriment of her family. Titus married Gerrit's niece Magdalena van Loo in 1668. In his request for *venia aetatis*, he provided proof of his baptism, on which Gerrit van Loo is named as his former godfather. Beside Johannes Maccovius ('the professor') and François Coopal ('the commissioner'), Gerrit van Loo ('the secretary') turns out to have been the third brother-in-law to give meaning and colour to hitherto obscure aspects Rembrandt's life. They were the academics among Rembrandt's next of kin, all four alumni of Franeker University and longtime acquaintances.